

О. Є. Фіалко

ЗБРОЯ В ПОХОВАННЯХ СКІФСЬКИХ ЖІНОК: МІСЦЕ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються варіанти місцезнаходження зброї в могилах скіф'янок та кілька версій тлумачення призначення цього елемента речового супроводу. Зважаючи на характерні риси поховального обряду, стверджується, що зброя в могилі жінки є особистим атрибутом, притаманним воїну.

Ключові слова: амазонка, зброя, поховання, скіфи, Європейська Скіфія.

Тема амазонок є дуже привабливою і цікавою вже понад три століття. Стосовно сприйняття скіфських амазонок існує по суті два питання, що періодично з'являються чи виринають в науковій літературі. *Перше* – чи дійсно у скіфському середовищі існували жінки-воїни? І *друге* – чи дійсно певні предмети озброєння, покладені в жіночі могили, маркували воїна?

І якщо перше питання завдяки в тому числі і моїм багаторічним зусиллям (Фіалко 2018, с. 177-181), сподіваюся, таки отримало позитивну відповідь, друге питання, як виявилось, наразі постало знову (Клочко 2018).

Почну з того, що на теренах Європейської Скіфії мені відомо **302 поховання** жінок зі зброєю. Територіально вони розподіляються на п'ять груп таким чином: *Український Степ* – **162** могили; *Передгірний Крим* – **18** могил, *Придністров'я (або Дунай-Дністровський степ)* – **54** могили; *Подоння* – **41** могила і *Лісостепове Придніпров'я* – **27** могил. Таке доволі нерівномірне кількісне співвідношення могил амазонок пояснюється, насамперед, різним ступенем вивченості цих територій, утім на сьогодні це виглядає саме так.

При вирішенні поставлених питань на заваді стають два досить важливих і болючих для нас моменти. Це *незадовільний стан збереженості скіфських комплексів* через масштабні давні пограбування могил загалом (а не лише жіночих), до яких тепер додаються і сучасні «чорні руйнування», і відносно *малий відсоток антропологічних визначень* через брак спеціалістів-антропологів у складі експедицій (найбільше це відчутно стосовно ранніх розкопок). Проте, останні підрахунки показали, що стан джерела виявляється не таким вже і сумним, як ми звикли вважати. Це наочно репрезентує таблиця № 1.

Таблиця 1. Дані про поховання жінок зі зброєю по територіальних групах

Група	Регіон	Кількість комплексів	Не пограбовані	З антропологічними визначеннями
I	Український Степ	162	83 / 51,2%	93 / 57 %
II	Крим	18	11 / 61 %	9 / 50 %
III	Подністров'я	54	48 / 89 %	39 / 72 %
IV	Лісостепове Придніпров'я	27	10 / 37 %	7 / 26 %
V	Подоння	41	13 / 32%	15 / 37 %
	Всього	302	165 / 55 %	163 / 54 %

Отже, з загального масиву (**302**) поховань **165** (або **55 %**) виявились *не пограбованими* і **163** (або **54 %**) мають *антропологічні визначення*. Відтак більше половини комплексів збереглися у такому стані, який дозволяє робити узагальнюючі висновки.

Літературні джерела та твори образотворчого мистецтва репрезентують вояволиць верхи чи пішими і зазвичай із зброєю (рис. 1). За спостереженнями ста-

родавніх авторів, наступальну зброю амазонок становили луки зі стрілами, сокири, дротики та списи (Pind. N. III, 38; Strabo XI, V. 1)¹. До речі, Каллисфен особливо відзначав, що сокири у амазонок були срібними (Kall. III, 27). Крім того, як розповідав Помпоній Мела, жінки і в бою, і на полюванні спиритно управлялися арканом (чи пращею) - довгою мотузкою з петлею на кінці (Mela I, 19. 114).

Тож виникає питання – чи відповідають археологічні реалії такому баченню цих яскравих персонажів, що були залишені нам давніми авторами? Або ж іншими словами - *наскільки коректним виявляється таке співставлення із археологічними реаліями?* В поховальному супроводі деяких скіф'янок, поряд з притаманними жінкам речами – прикрасами (набірними намистами та браслетами, сережками з привісками), люстрами, веретенами та прясельцями, голками, кам'яними блюдами чи плитками з дерев'яними розтиральниками та залишками косметичних речовин нерідко присутня зброя (рис. 2). Саме поєднання складових цих двох груп речового супроводу і стало ознакою поховання амазонки.

Розгляд наборів речового супроводу амазонок засвідчив, що в них наявна зброя *дальнього бою* – лук із стрілами, списи, дротики та праща, та зброя *ближнього бою* – мечі, кинджали і бойові сокири. Кількість певних типів зброї в різних похованнях засвідчує, що войовниці явно надавали перевагу безконтактному бою. Зрідка в могилах амазонок зустрічається захисний обладунок. Його представлено поодинокими знахідками шкіряних поясів і панцирів з лускатим металевим покриттям, і єдиною знахідкою решток щита (Фиалко 2011, с. 267-268).

Не зупиняючись спеціально на кількісних показниках, зауважу лише, що в похованнях амазонок переважають стріли з металевими, зазвичай бронзовими, вістрями. Фіксується від однієї-двох до 135 стріл (Любимівка к.38 п.3) в одному похованні (Фиалко 2011, с. 269). Тут варто зазначити, що норми «боекомплекту» стріл у амазонок не існувало. Така ситуація спостерігається для всіх сагайдачних наборів скіфів, незалежно від статі та соціального рангу їх власника (Грицюк 2009, с. 63). Якихось чітких норм комплектації набору озброєння жінок в залежності, приміром, від віку чи то соціального стану не простежується. Іноді цими обставинами ніби то обумовлена кількість зброї в окремому комплексі.

Отже, зброю в поховання жінок клали в різній кількості і комбінаціях. Virізняється принаймні три характерних варіанти покладання (чи скоріше потрапляння) предметів озброєння до могил амазонок (які, до речі, відповідають і притаманному чоловікам обрядові):

1 – в наборі чи як окремі екземпляри зброї серед іншого традиційного *особистого реманенту* небіжчиці (стріли зазвичай вздовж стегна / руки = на пояс; за головою чи в ногах; є й інші локації; списи та дротики зазвичай вздовж довгої стінки чи перед входом до камери, іноді по діагоналі);

2 – одиничні знахідки (зазвичай йдеться про вістря стріл), що стали причиною поранення і в подальшому смерті (в / між кісток, під кістяком);

3 – поодинокі вістря стріл в наборі амулетів (зазвичай біля руки чи в мішечку на поясі).

З наведених випадків потрапляння зброї до поховань скіфських войовниць *перший варіант* – тобто *в складі звичних особистих речей* небіжчиці – є найбільш характерним. В якості прикладів можна навести кілька поховальних комплексів, де зброю розміщено в різних місцях могили відносно небіжчиці: набори стріл біля руки – с. *Гюновка курган 21 поховання 1* (рис. 3: 1); могильник *Скельки поховання 44* (рис. 3: 2), за головою – с. *Капуловка курган 13 поховання 1* (рис. 3: 4) чи на рівні голови – с. *Львово курган 18 поховання 1*; в ногах – с. *Первомайівка курган 4 поховання 1* (рис. 3: 3); с. *Носаки курган 14 поховання 2*; списи та дротики вздовж довгої торцевої стіни – с. *Львово курган 18 поховання 1*, або перед входом – с. *Капуловка курган 13 поховання 1* (рис. 3: 4).

¹ Тут і далі цитується за: Латышев 1947; 1949.

Другий варіант – зброя як причина поранення – зафіксований серед могил не лише скіф'янок, а й представниць інших етносів. До речі, вирізняється три види травм у скіфських воївниць: I – пошкодження від стріл; II – втрата чи перелом кінцівок; III – рубані рани на черепі та кінцівках (Фіалко 2015b, с. 52-53). Переважають травми першого виду.

Не зупиняючись спеціально на пораненнях амазонок, наведу лише кілька прикладів. В єдиному похованні кургану поблизу м. Тирасполя, окрім сагайдачного набору із 13 стріл з бронзовими вістрями біля правого плеча, окремо в лівій частині грудної клітини зафіксоване трилопатеве бронзове вістря стріли (рис. 4: 1). В похованні одного з курганів групи Чортомлика бронзове вістря стріли застрягло в бічному поперечному відростку п'ятого поперекового хребця скелета амазонки. В похованні 2 кургану 16 групи Аккермень – 1 на черепі збереглися сліди поранень від рублячої та колючої зброї, і в колінному суглобі застрягло бронзове вістря стріли (рис. 4: 2). В похованні 44 могильника Скельки, окрім сагайдачного набору із 40 стріл з бронзовими вістрями біля руки, окремо під спиною (в м'яких тканинах) зафіксовано ще одне бронзове вістря (Синика, Четвериков, Тельнов 2014, с. 211-214; Вязьмітіна та ін. 1960, с. 63; Фіалко 2015а, с. 449, 452; Фіалко 2015b с. 53).

Третій варіант – як амулет в наборі – в похованнях скіфів представлений одиничними випадками. Приміром, в ґрунтовому склепі № 736 1-2 ст. до н.е. Усть-Альмінського некрополя серед начиння дерев'яної скриньки (разом з намистом) зафіксовано залізне трилопатеве черешкове вістря стріли. На одній з його лопатей збереглася низка з 12 бісерин. Контекст цієї знахідки дозволив припустити, що це є апотропей (оберіг) (Пуздровский, Соломоненко 2007, с. 210). Підсилюють цю гіпотезу і наявні в скриньці три астрагали, що могли нести додаткове магічне навантаження, тобто їх могли використовувати під час ворожіння (Петерс 1986, с. 78-84; Высоцкая 1994, с. 131). Поодинокі вістря стріл архаїчних типів, що ймовірно, виконували роль амулетів, відомі в могилах Усть-Альми, Неаполя, Бітака пізньо-скіфського часу (Колтухов, Пуздровский 1983; Пуздровский 2001; Зайцев, Мордвинцева 2004; Пуздровский, Соломоненко 2007, с. 211). Проте, на відміну від скіфських пам'яток, де такі знахідки є скоріш винятковими, для сарматських могил вони є характерними (Яценко 1993, с. 76, 77; Гущина, Засецкая 1994, с. 10). За спостереженнями О. Б. Шевченко, найбільш поширеним (20 %) такий звичай був в жіночих похованнях південного Приуралля 2-1 ст. до н.е. Дослідниця зауважила, що в могилах ранньосарматського часу зазвичай стріли-амулету типологічно жодним чином не відрізнялись від тогочасного озброєння, тоді як в могилах середньосарматської культури це були архаїчні екземпляри, які, імовірно, наділялись магічними властивостями (Шевченко О. 2018, с. 79-81). Подібна знахідка зафіксована і в сарматському похованні Соколової могили 1 ст. н.е., де до набору з 42 різноманітних амулетів, які лежали в окремій торбинці, входило і бронзове трилопатеве вістря стріли з шипом на довгій втулці (Ковпаненко 1986, с. 23; рис. 18, 10: 6; 101: 7). Зауважу, що у похованнях воївниць набори амулетів не відомі. Отже, можна припустити, що такі комплекти амулетів, в тому числі і з вістрями стріл, супроводжували в похованнях осіб, наділених жрецькими функціями.

Стосовно **призначення зброї** в жіночих похованнях існує *кілька версій*². Зброя знаходилась в могилах жінок:

1. як звична для їх повсякдення особиста річ (Граков 1962);
2. як причина поранення (Фіалко 2015 b);
3. як оберіг для небіжчиці в потойбічному світі (чи то по дорозі у потойбіччя) або ж захист від неї живих (Потапов 1934; Пшеничнюк 1983, с. 94; Захаров 2000. с. 38; Шевченко О. 2018);
4. як соціальний маркер (Шевченко Ю. 1999, с. 9);
5. як вотивні (жертвні) предмети (Раевский 1978, с. 125; Бессонова 1990, с. 26; Андреев, Саенко 1992, с. 158);

² Кілька версій, існуючих в літературі, згадується в монографії Т. В. Богаченко (2011, с. 185-186).

6. для передачі в потойбічному світі чоловікові (Богаченко 2011, с. 186);
7. в певному місці могили як символ незайманого дівчини (Шевченко О. 2018).

Задля того, щоби пристати до якоїсь з цих версій, коротко їх розглянемо.

Стосовно *першої версії – зброя як особиста річ*, зауважу на двох моментах. *Перше* – посмертний супровід зазвичай складався з повсякденних речей небіжчика (це сприймається як усталений факт = аксіома) і лише померлому царю клали дари підлегли (Herod, IV, 71-73). *Друге* – свого часу Б. М. Граков, розглядаючи матеріали Нікопольського курганного поля, вивів незаперечну на довгі роки «формулу» – наявність зброї в могилі є ознакою поховання чоловіка – воїна (Граков 1962, с. 86). Тобто зброя є атрибутом воїна. При цьому сам же Борис Миколайович зауважив, що і в одному з курганів (№ 21) другої групи цього могильника є поховання озброєної жінки (Граков 1962, с. 86). Як це не дивно, часто і сьогодні ця дефініція зберігається, тобто наявна в могилі зброя автоматично «визначає» небіжчика як чоловіка.

Стосовно *другої версії – причина поранення*, яка могла привести до смерті – вона є цілком правдоподібною. Переважно йдеться про одиничну «відокремлену» знахідку стріли (про це вже йшлося вище). При цьому наявність в похованні іншої зброї вкупі з пораненнями підтверджує участь цих жінок у бойових сутичках (Фіалко 2015 б).

Третя версія – оберег чи то для небіжчиці у потойбіччі, чи то для захисту живих від небезпечної (надто агресивної) небіжчиці. Погодитися з першим варіантом цієї версії доволі важко, оскільки не зрозумілим залишається за якими ж критеріями (кому саме) надається такий захист, чому його немає у інших / всіх жінок і, тим більше, у беззахисних дітей?

Щодо захисту живих від небіжчиці, доречно згадати, що у поховальних пам'ятках скіфів неодноразово простежені прояви обряду знешкодження агресивних або небезпечних мерців через навмисне псування їх речей, і насамперед, зброї і кінського спорядження, а також люстер. Так, приміром, в похованні 2 кургану № 16 біля с. Виноградне (рис. 5: 2), серед різноманітного речового супроводу, в тому числі і прикрас із дорогоцінних металів, зверху на тіло небіжчиці був покладений зігнутий навпіл залізний меч, на ноги впоперек – спис із зламанним надвоє ратищем, а 51 стрілу розкидали по могилі (Фіалко 2012 б, с. 221-229). В похованні 2 кургану № 40 могильника Мамай Гора (рис. 5: 1) стріли (дві з залізними вістряма і три з бронзовими) розкидали біля ніг (Фіалко 2010 а, с. 191). Проте тут важливо, що йдеться саме про зламану зброю.

Четверта версія – соціальний маркер. У зв'язку з таким тлумаченням нагадаю кілька важливих, на мій погляд, моментів. *По-перше*, скіфські войовниці є представниками так званого середнього класу, при цьому в їхньому середовищі виділяється кілька соціальних груп: рядові дружинники; середня ланка (чи успішні воїни); високородні (багаті) амазонки; командири (чи лідери); охоронниці з почту (Фіалко 2012 а). *По-друге*, ординарна (без декору і дорогоцінних металів) зброя в скіфських чоловічих могилах ніколи не розцінювалася як статусна річ. *По-третє*, мірилами статусу в скіфському поховальному обряді (і це вже теж стало аксіомою) є рівень трудовитрат, якість заупокійного речового набору (наявність статусних маркерів), залежні особи. Отже, підстав для надання такого смислового навантаження зброї немає.

П'ята версія – вотивні (жертвні) предмети. Діодор Сицилійський у праці «Історична бібліотека» повідомляє, що амазонки поклоняються богові війни Аресу і богині полювання Артеміді Таврополе (Diod. II, 46). В культурі Ареса головним є вшанування меча як покровителя воїнів. При цьому його уособлював давній меч, встановлений на пагорбі-святилиці, якому за свідченнями Геродота приносилися криваві жертви (Herod. IV, 62). Будь-якої інформації про жертвні предмети в поховальному обряді скіфів не збереглося. До того ж зауважу, що зброя в чоловічих могилах зазвичай не сприймається як вотив.

Шоста версія – зброя для передачі чоловікові в потойбічному світі. Ситуація, яку було простежено в кількох поховальних комплексах, ясно демонструє, що скіфські амазонки посідали рівне з чоловіками і, очевидно, незалежне становище в суспільстві. Найбільш репрезентативними, на мій погляд, є поховальні комплекси кургану № 2 поховання 3 біля с. Зелене Херсонської обл. (рис. 6: 1) і другого Трьохбратнього кургану в Криму (рис. 6: 2). Однакове облаштування могил, розташування небіжчиків і склад супроводу вочевидь спростовують цю версію (Бессонова 2008; Фіалко 2010 б, с. 204-205; Фіалко 2012 с). До контраргументів можна додати і те, що багато жіночих могил зі зброєю є основними, а часто і єдиними в кургані, що підкреслює їх неординарний статус в суспільстві.

Сьома версія – зброя як символ непорочності (чи «символ чоловічого початку»). Зазвичай йдеться про вістря стріли або уламок вістря клинкової зброї (меча), який був локалізований в могилі в області між стегнами небіжчиці. Ця версія базується на кількох випадках, зафіксованих в сарматських пам'ятках (Шевченко 2018, с. 227-228). В похованнях скіфських амазонок подібні знахідки не відомі. Відповідно, ця версія, не маючи жодного підтвердження, для скіфських пам'яток не актуальна.

Висновки

Розглянувши наявні версії тлумачення смислового навантаження зброї в могилах скіфських войовниць і співставивши їх із матеріалами з поховальних комплексів чоловіків, можна зробити такі висновки.

1. Номенклатура і типи зброї скіфських войовниць, знайденої в поховальних комплексах, цілком відповідала не лише літературній традиції, а й характеру озброєння скіфського війська.

2. Варіанти розміщення різних типів зброї в жіночих могилах зазвичай відповідають загальноскіфським традиціям облаштування поховальних комплексів.

3. Зважаючи на те, що значна кількість могил амазонок є основними (а часто і єдиними) в курганах, що певна їх серія супроводжується залежними особами, має серед іншого реманенту такі символічні речі-маркери як казан, гривна, золоті прикраси та інші престижні атрибути, а також зважаючи на роль зброї та інших речей в чоловічих похованнях, беру на себе сміливість стверджувати, що **зброя в могилі є особистим атрибутом скіфського воїна незалежно від гендерної приналежності небіжчика.**

ЛІТЕРАТУРА

Андреев, В. Н., Саенко, В. Н. 1992. О семантике стрел в скифском погребальном обряде. *Древности Степного Причерноморья и Крыма*, III, с. 157-162.

Бессонова, С. С. 1990. Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкции идеологических представлений. В: Зубарь, В. В. (ред.). *Обряды и верования древнего населения Украины*. Киев: Наукова думка, с. 17-40.

Бессонова, С. С. 2008. Погребение № 3 из Среднего Трехбратнего кургана. В: Трейслер, М. (ред.). *Трехбратние курганы. Курганный группа второй половины IV–III вв. до н.э. в Восточном Крыму*. Симферополь, Бонн: Универсум, с. 61-68.

Богаченко, Т. В. 2011. *Женщины-воительницы южнорусских степей: Исторические основы сказаний*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co.

Высоцкая, Т. Н. 1994. *Усть-Альминское городище и некрополь*. Киев: Академия Евробизнеса.

Вязьмитіна, М. І., Іллінська, В. А., Покровська, Є. Ф., Тереножкін, О. І., Ковпаненко, Г. Т. 1960. Кургани біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу «Аккермень». *Археологічні пам'ятки УРСР*, VIII, с. 22-135.

Граков, Б. Н. 1962. Скифские погребения на Никопольском курганном поле. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 115, с. 56-113.

Грицюк, В. М. 2009. *Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво)*. Київ, Чернівці: Місто.

Гущина, И. И., Засецкая, И. П. 1994. «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Санкт-Петербург: Фарн.

Зайцев, Ю. П., Мордвинцева, В. И. 2004. Варварские погребения Крыма 2 в. до н.э. – 1 в. н.э. В: Раев, Б. А. (ред.). *Сарматские культуры Евразии: проблемы региональной хронологии*. Краснодар: Фирма НСС, с. 174-204.

Захаров, А. В. 2000. Сарматское погребение в кургане «Крестовый» Сарматы и их соседи на Дону (Материалы и исследования по археологии Дона), I. Ростов-на-Дону: Терра, с. 27-45.

Клочко, Л. С. 2018. Поховання скіф'янок з мечами. В: Сминтина, О. В. (ред.). *Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: збірка наукових робіт, присвячена 25-річчю кафедри археології та етнології України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова*. Одеса: ОНУ, с. 183-190.

Ковпаненко, Г. Т. 1986. *Сарматское погребение 1 в. до н.э.* Киев: Наукова думка.

Колтухов, С. Г., Пуздровский, А. Е. 1983. Грунтовый склеп из окрестностей Неаполя Скифского. В: Высотская, Т. Н. (ред.). *Население и культура Крыма в первые века н. э.* Киев: Наукова думка, с. 149-153.

Латышев, В. В. 1947. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. *Вестник Древней Истории*, 2 (20), с. 247-332.

Латышев, В. В. 1949. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе. *Вестник Древней Истории*, 1 (27), с. 185-293.

Петерс, Б. Г. 1986. *Косторезное дело в античных государствах Северного Причерноморья*. Москва: Наука.

Потапов, Л. П. 1934. Лук и стрела в шаманстве у алтайцев. *Советская Этнография*, 3, с. 64-76.

Пуздровский, А. Е. 2001. Погребения первых вв. н.э. Битакского могильника с оружием и конской уздой. *Поздние скифы Крыма. Труды ГИМ*, 118, с. 122-140.

Пуздровский, А. Е., Соломоненко, А. Е. 2007. Грунтовый склеп 1-2 вв. н.э. с предметами из дерева из Усть-Альминского некрополя. В: Зайцев, Ю. П., Мордвинцева, В. И. (ред.) *Древняя Таврика*. Симферополь: Универсум, с. 207-228.

Пшеничнюк, А. Х. 1983. *Культура ранних кочевников Южного Урала*. Москва: Наука.

Раевский, Д. С. 1978. Из области скифской космологии (опыт семантической интерпретации пекторали из Толстой могилы). *Вестник Древней Истории*, 3, с. 115-132.

Синика, В. С., Четвериков, И. А., Тельнов, Н. П. 2014. Материалы из разрушенных скифских погребальных комплексов IV-II вв. до н.э. на левобережье Нижнего Днестра. *Revista Arheologică, serie nouă*, X, 1-2, с. 210-217.

Фиалко, Е. Е. 2010 а. Погребения амазонок из могильника Мамай-Гора. *Stratum plus*, 3, с. 187-196.

Фиалко, Е. Е. 2011. Панополия скифских воительниц. *Tyragetia*, V (XX), 1, с. 265-278.

Фиалко, Е. Е. 2012 а. Вооруженные женщины раннего железного века в Северном Причерноморье: социальный аспект. *Tyragetia. Arheologie. Istorie. Antică*, VI (XXI), 1, с. 27-44.

Фиалко, Е. Е. 2012 б. Курган с погребением скифской амазонки у села Виноградное. *Stratum plus*, 3, с. 217-230.

Фиалко, Е. Е. 2012 с. Скифский курган с античными импортами у с. Зеленое. *Боспорские исследования*, XXVI, с. 218-254.

Фиалко, Е. Е. 2015 а. Скифские амазонки – участницы военных конфликтов. *Труды Государственного Эрмитажа*, 77, с. 440-456.

Фиалко, Е. Е. 2018. Скифские амазонки; состояние изученности. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 172-192.

Фиалко, О. Є. 2010 б. Скіфський курганний могильник біля с. Зелене на Херсонщині. *Археологія і давня історія України*, 4, с. 201-221.

Фиалко, О. Є. 2015 б. Чи воювали скіфські амазонки? *Магістеріум*, 60, с. 51-55.

Шевченко, О. Б. 2018. Захисні амулети з наконечників стріл у жіночих похованнях сарматів. В: Бруяко, И. В., Главенчук, А. В. (ред.) *Античний Никоний і мир племен Северо-Западного Причерноморья. Материалы «круглого стола», посвященного юбилею Н. М. Секерской и 60 летию начала раскопок Никония* (Одесса, 18 мая 2017 г.). Одеса: Ирбис, 2018, с. 77-86.

Шевченко, Ю. Ю. 1999. Княжна-амазонка в парном погребении Черной могилы. В: Берштам, Т. А. (ред.). *Женщина и вещественный мир культуры у народов Европы и России*. Санкт-Петербург: Музей Антропологии и Этнографии, с. 9-22.

Яценко, С. А. 1993. Центральноазиатские и среднеазиатские тенденции в искусстве Сарматии. В: Раев, Б. А. (ред.). *Античная цивилизация и варварский мир*, 2. Новочеркасск: Музей истории донского казачества, КемГУ, с. 75-84.

REFERENCES

Andreyev, V. N., Sayenko, V. N. 1992. O semantike strel v skifskom pogrebalnom obryade. *Drevnosti Stepnogo Prichernomoria i Kryma*, III, s. 157-162.

Bessonova, S. S. 1990. Skifskiye pogrebalnyye komplekxy kak istochnik rekonstruktsii ideologicheskikh predstavleniy. V: Zubar, V. M. (red.). *Obryady i verovaniya drevnego naseleniya Ukrainy*. Kiyev: Naukova dumka, s. 17-40.

- Bessonova, S. S. 2008. Pogrebeniye № 3 iz Srednego Trekhbratnego kurgana. V: Treysler, M. (red.). *Trekhbratniye kurgany. Kurgannaya grupa vtoroy poloviny IV–III vv. do n.e. v Vostochnom Krymu*. Simferopol, Bonn: Universum, s. 61-68.
- Bogachenko, T. V. 2011. *The Woman-Warriors of the South Russian Steppes: The Historical Base of the Legends*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co.
- Vysotskaya, T. N. 1994. *Ust-Alminskoye gorodishche i nekropol*. Kiyev: Akademiya Evrobiznesa.
- Viazmitina, M. I., Illinska, V. A., Pokrovska, Ye. F., Terenozhkin, O. I., Kovpanenko, H. T. 1960. Kurhany bilia s. Novo-Pylypivky i radhospu «Akkermen». *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, VIII, s. 22-135.
- Grakov, B. N. 1962. Skifskiye pogrebeniya na Nikopolskom kurgannom pole. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, 115, s. 56-113.
- Hrytsiuk, V. M. 2009. *Viisko skifiv (ozbroiennia, orhanizatsiia, viiny ta voienne mystetstvo)*. Kyiv, Chernivtsi: Misto.
- Gushchina, I. I., Zasetskaya, I. P. 1994. «Zolotoye kladbishche» rimskoy epokhi v Prikubanye. Sankt-Peterburg: Farn.
- Zaytsev, Yu. P., Mordvintseva, V. I. 2004. Varvarskiye pogrebeniya Kryma 2 v. do n.e. – 1 v. n.e. In: Rayev, B. A. (ed.). *Sarmatskiye kultury Evrazii: problemy regionalnoy khronologii*. Krasnodar: Firma NSS, s. 174-204.
- Zakharov, A. V. 2000. Sarmatskoye pogrebeniye v kurgane «Krestovyy» *Sarmaty i ikh sosedi na Donu (Materialy i issledovaniya po arkheologii Dona)*, I. Rostov-na-Donu: Terra, s. 27-45.
- Klochko, L. S. 2018. Pokhovannia skif'ianok z mechamy. In: Smyntyna, O. V. (ed.). *Arkheolohiia, etnolohiia ta okhorona kulturnoi spadshchyny Pivdenno-Skhidnoi Yevropy: zbirka naukovykh robot, prysviachena 25-richchiiu kafedry arkheolohii ta etnolohii Ukrainy Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova*. Odesa: ONU, s. 183-190.
- Kovpanenko, G. T. 1986. *Sarmatskoye pogrebeniye 1 v. do n.e.* Kiyev: Naukova dumka.
- Koltukhov, S. G., Puzdrovskiy, A. E. 1983. Gruntovyy sklep iz okrestnostey Neapolya Skifskogo. V: Vysotskaya, T. N. (red.). *Naseleniye i kultura Kryma v pervyye veka n. e.* Kiyev: Naukova dumka, s. 149-153.
- Latyshev, V. V. 1947. Izvestiya drevnikh pisateley grecheskikh i latinskikh o Skifii i Kavkaze. *Vestnik Drevney Istorii*, 2 (20), s. 247-332.
- Latyshev, V. V. 1949. Izvestiya drevnikh pisateley grecheskikh i latinskikh o Skifii i Kavkaze. *Vestnik Drevney Istorii*, 1 (27), s. 185-293.
- Peters, B. G. 1986. *Kostoreznoye delo v antichnikh gosudarstvakh Severnogo Prichernomoria*. Moskva: Nauka.
- Potapov, L. P. 1934. Luk i strela v shamanstve u altaytsev. *Sovetskaya Etnografiya*, 3, s. 64-76.
- Puzdrovskiy, A. E. 2001. Pogrebeniya pervykh vv. n.e. Bitakskogo mogilnika s oruzhiyem i konskoy uzдой. *Pozdniye skify Kryma. Trudy GIM*, 118, s. 122-140.
- Puzdrovskiy, A. E., Solomonenko, A. E. 2007. Gruntovyy sklep 1-2 vv. n.e. s predmetami iz dereva iz Ust-Alminskogo nekropolya. V: Zaytsev, Yu. P., Mordvintseva, V. I. (red.) *Drevnyaya Tavrika*. Simferopol: Universum, s. 207-228.
- Pshenichnyuk, A. Kh. 1983. *Kultura rannikh kochevnikov Yuzhnogo Urala*. Moskva: Nauka.
- Rayevskiy, D. S. 1978. Iz oblasti skifskoy kosmologii (opyt semanticheskoy interpretatsii pektorali iz Tolstoy mogily). *Vestnik Drevney Istorii*, 3, s. 115-132.
- Sinika, V. S., Chetverikov, I. A., Telnov, N. P. 2014. Materialy iz razrushennykh skifskikh pogrebalnykh kompleksov IV II vv. do n.e. na levoberezh'ye Nizhnego Dnestra. *Revista Arheologica*, serie nouă, X, 1-2, s. 210-217.
- Fialko, E. E. 2010 a. Pogrebeniya amazonok iz mogilnika Mamay-Gora. *Stratum plus*, 3, s. 187-196.
- Fialko, E. E. 2011. Panopliya skifskikh voitelnits. *Tyragetia*, V (XX), 1, s. 265-278.
- Fialko, E. E. 2012 a. Vooruzhennyye zhenshchiny rannego zheleznogo veka v Severnom Prichernomor'ye: sotsialnyy aspekt. *Tyragetia. Arheologie. Istorie. Antica*, VI (XXI), 1, s. 27-44.
- Fialko, E. E. 2012 b. Kurgan s pogrebeniyem skifskoy amazonki u sela Vinogradnoye. *Stratum plus*, 3, s. 217-230.
- Fialko, E. E. 2012 c. Skifskiy kurgan s antichnymi importami u s. Zelenoye. *Bosporskiye issledovaniya*, XXVI, s. 218-254.
- Fialko, E. E. 2015 a. Skifskiye amazonki uchastnitsy voyennykh konfliktov. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, 77, s. 440-456.
- Fialko, E. E. 2018. Skifskiye amazonki; sostoyaniye izuchennosti. *Arkheologiya i davnya istoriya Ukrainy*, 2 (27), s. 172-192.
- Fialko, O. Ye. 2010 b. Skifskiy kurhannyi mohyl'nyk bilia s. Zelene na Khersonshchyni. *Arkheolohiia i davnya istoriia Ukrainy*, 4, s. 201-221.
- Fialko, O. Ye. 2015 b. Chy voiuvaly skifski amazonky? *Mahisterium*, 60, s. 51-55.

Shevchenko, O. B. 2018. Zakhysni amulety z nakonechnykyv stril u zhinochykh pokhovaniakh sarmativ. V: Bruiako, Y. V., Hlavenchuk, A. V. (red.) *Antychnyi Nykonyi y myr plemen Severo-Zapadnoho Prychernomoria. Materyaly «kruhloho stola», posviashchenoho yubyleiu N. M. Sekerskoi y 60 letyiu nachala raskopok Nykonyia (Odessa, 18 maia 2017 h.)*. Odesa: Yrbys, 2018, s. 77-86.

Shevchenko, Yu. Yu. 1999. Knyazhna-amazonka v parnom pogrebenii Chernoy mogily. In: Bershtam, T. A. (ed.) *Zhenshchina i veshchestvennyy mir kultury u narodov Evropy i Rossii*. Sankt-Peterburg: Muzei Antropologii i Etnografii, s. 9-22.

Yatsenko, S. A. 1993. Tsentralnoaziatskiye i sredneaziatskiye tendentsii v iskusstve Sarmatii. In: Rayev, B. A. (ed.) *Antichnaya tsivilizatsiya i varvarskiy mir, 2*. Novocherkassk: Muzei istorii donskogo kazachestva, KemGU, s. 75-84.

O. E. Fialko

WEAPONS IN THE GRAVES OF SCYTHIAN WOMEN: PLACE AND PURPOSE

For more than three centuries, there are two questions that are raised about the Amazons from time to time: 1. did women warriors really exist in the Scythian environment? and 2. did the weapon which was put in the female grave mark her as a warrior?

In the territory of European Scythia, I am aware of 302 graves of women with weapons. According to modern estimates, 55% of these complexes are not robbed and 54% have anthropological definitions. It seems that this allows us to draw general conclusions.

The works of art represent the Amazons as armed horseriders. Accordingly, another question arises: how correct is their comparison with archaeological realities?

In the funeral accompaniment of Scythian women, along with the usual female items, weapons are often present. First of all, it's ranged weapon – a bow with arrows, spears and darts, a sling, there is also a melee weapon swords and battle axes. The female warriors clearly preferred contactless combat.

There are three options for the presence of weapons in the graves of women: 1 – in a set or as separate weapon items among personal belongings (usually along the hip or arm, could also be at the waist, behind the head or legs, other placements are also possible); 2 – single finds (usually arrowheads) that caused injuries and further death (in or between the bones); 3 – single arrowheads in a set of amulets (near the hand, in a sack at the waist or in a jewellery box). Of the listed options of weapon appearance in the Scythian female warriors' graves, the first is most characteristic. The second option is recorded among the graves of not only Scythians, but also representatives of other ethnic groups. The third option is more typical for burials of Sarmatian women.

There are several versions regarding the appointment of weapons in women's graves: 1 - as an ordinary personal thing; 2 - as a cause of injury; 3 - as a talisman for (or from) the deceased; 4 - as a social marker; 5 - as votive (sacrificial) subjects; 6 - for transmission to the man in the other world; 7 - as a symbol of virginity.

Having reviewed each version, we must consider a number of important factors. Among them is the fact that a significant number of Amazon graves are the main ones (and often the only ones in the kurgan); that some are accompanied by dependent persons. Amid other things in the inventory, some graves contain such symbolic marker-items as a cauldron, a hryvnia, gold jewelry and other attributes, as well as the role of weapons and other things in men's graves, namely, the role of weapons and other things in men's graves. It allows us to consider that the weapon in the grave is a personal attribute of the Scythian warrior, regardless of the gender of the deceased.

Keywords: Amazon, weapon, grave, Scythians, European Scythia.

Рис. 1. Зображення амазонок зі зброєю на витворах образотворчого мистецтва

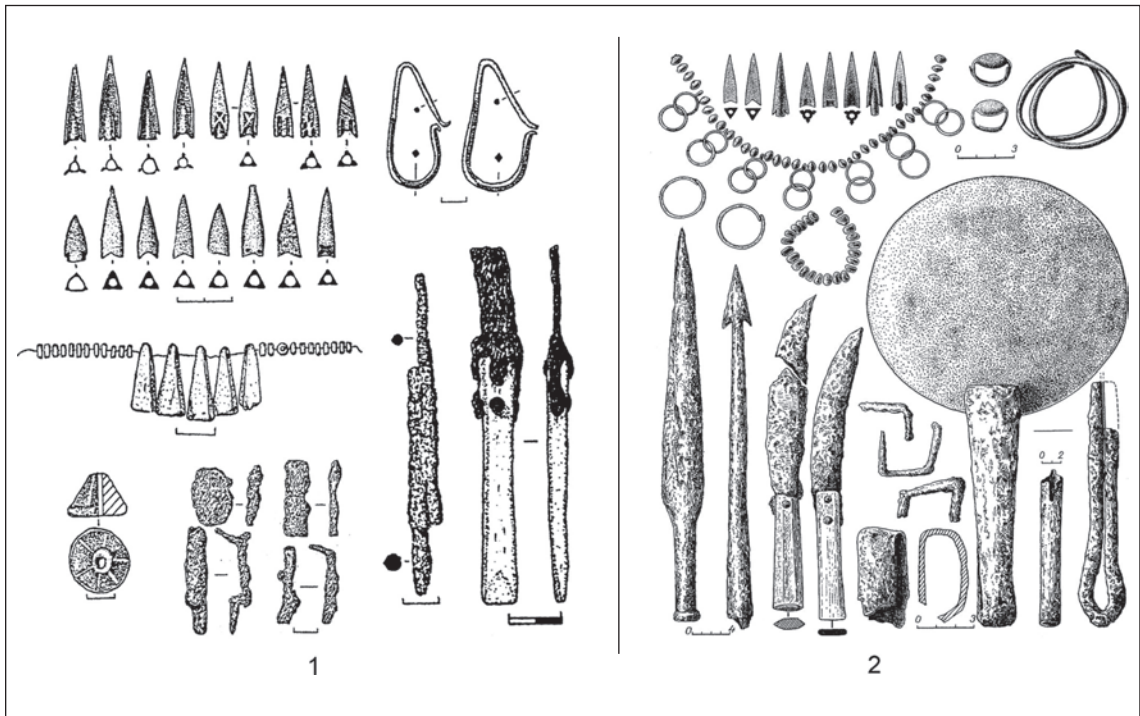

Рис. 2. Типові набори речового супроводу з поховань скіфських амазонок: 1 – с. Капулівка курган 13 поховання 1; 2 – могильник Мамай Гора курган 139, поховання 6

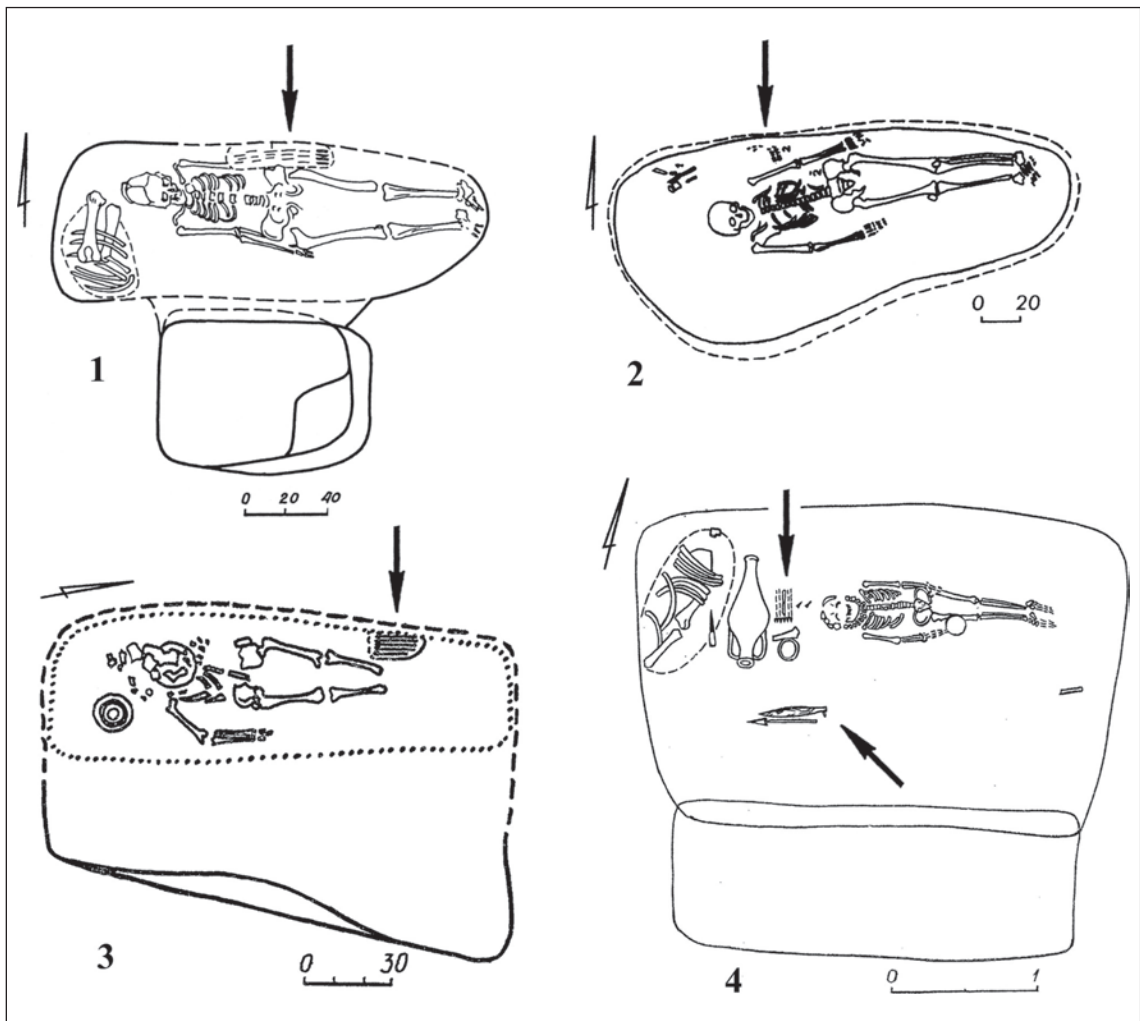

Рис. 3. Перший варіант локалізації зброї – в складі особистих речей: 1 – с. Гюновка курган 21 поховання 1; 2 – могильник Скельки поховання 44; 3 – с. Первомаївка курган 4 поховання 1; 4 – с. Капулівка курган 13 поховання 1

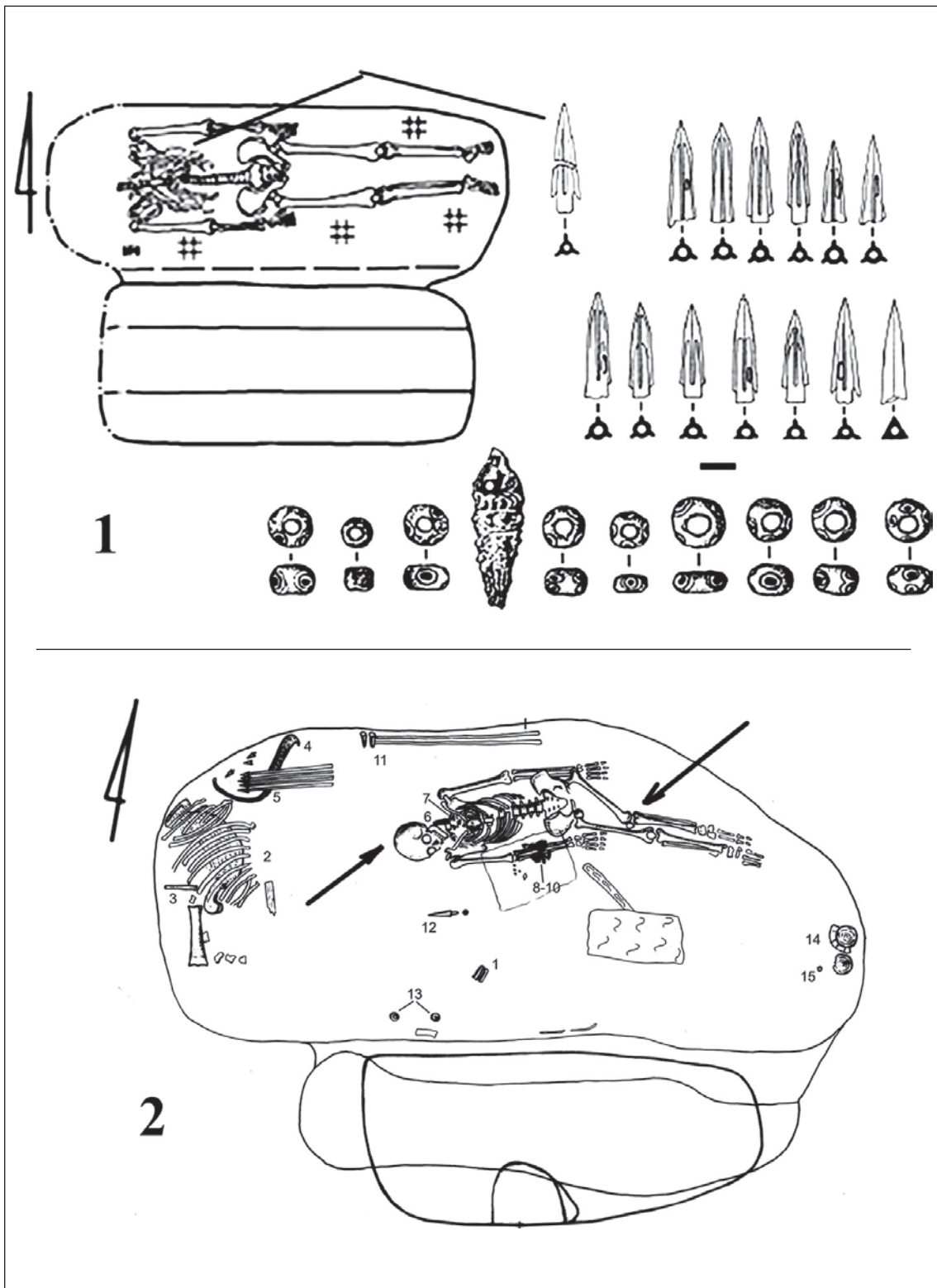

Рис. 4. Другий варіант локалізації зброї - через поранення: 1 - м. Тирасполь; 2 - с. Новопилипівка (група Аккермень - 1) курган 16 поховання 2

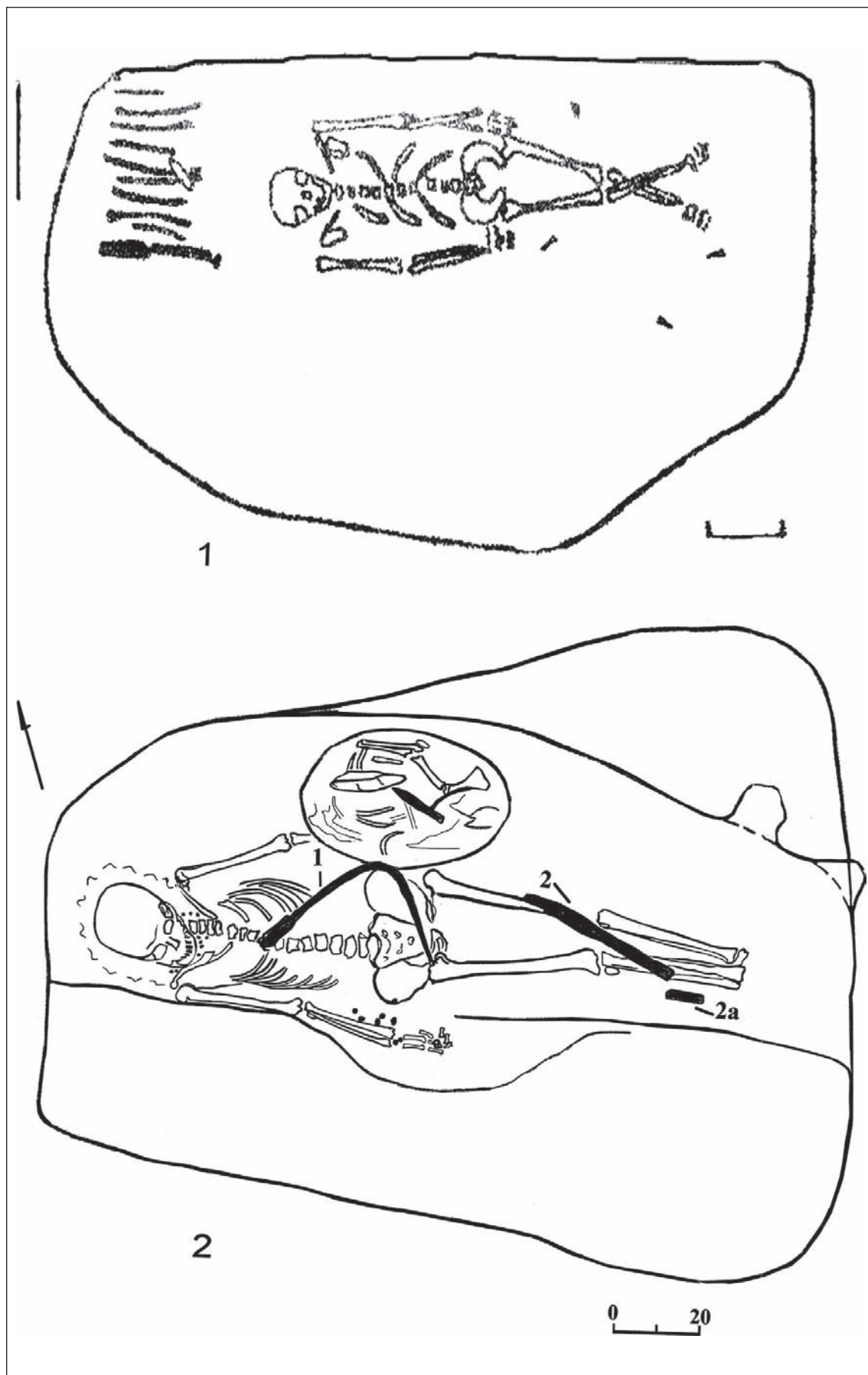

Рис. 5. Прояви обряду знешкодження небезпечної небіжчиці: 1 – могильник Мамай Гора курган 40 поховання 2; 2 – с. Виноградне курган 22 поховання 2

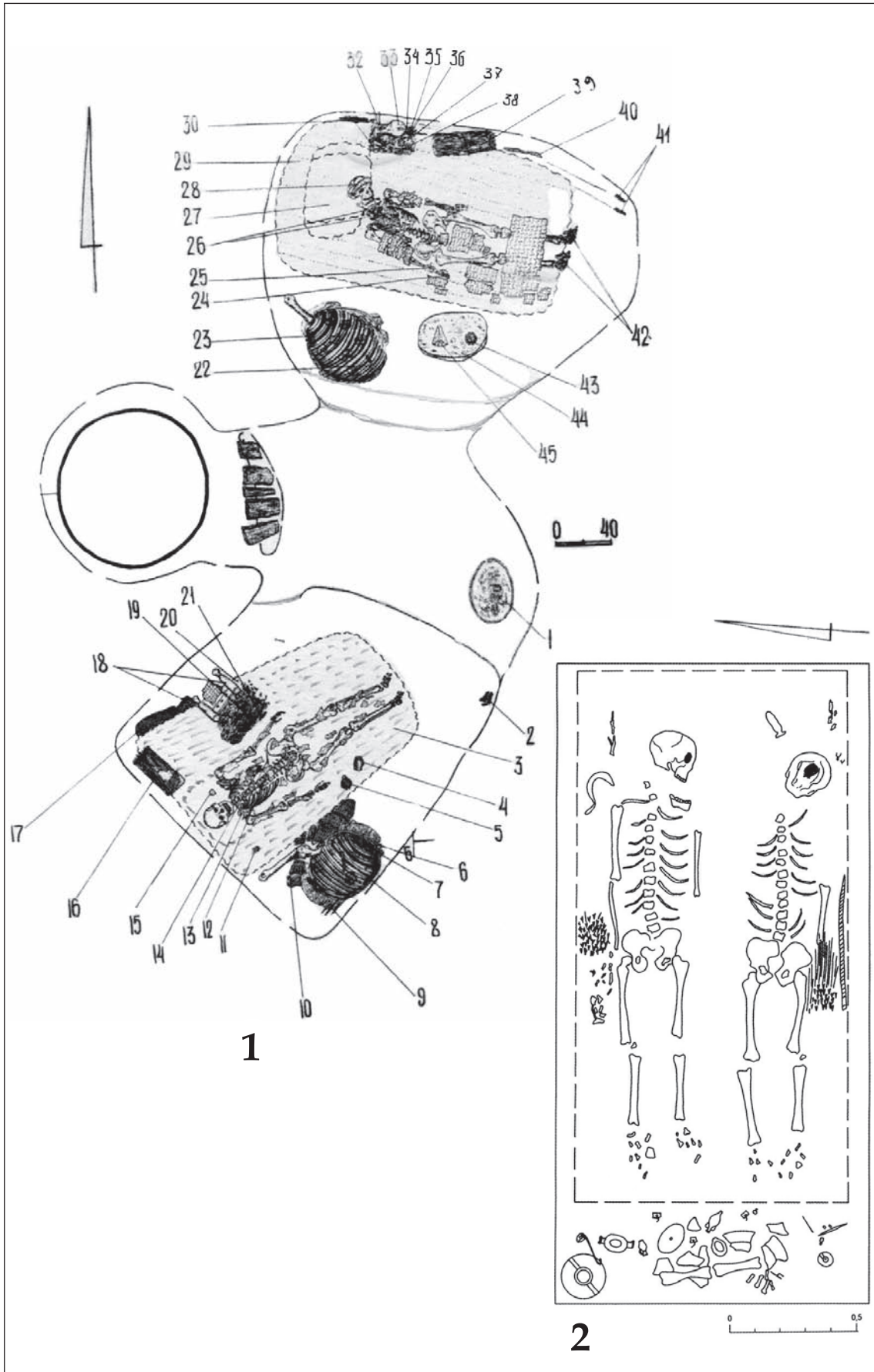

Рис. 6. Парні поховання зі зброєю: 1 - с. Зелене курган 2 поховання 3; 2 - Другий Трьохбратній курган поховання 3

